

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

آموزه‌های اخلاقی

سوره مبارکه یونس (ع)

استاد راهنما: حجت‌الاسلام والمسلمین حیدری فر

استاد مشاور: حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رکن‌الدینی

نگارنده: عبدالرضا محمودی

پاییز ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

حمد و سپاس خدای والا را به عددی که علم او احاطه دارد؛ سلام و صلوات بی‌نهایت خدا،
بر محمد و آل محمد.

این اثر قرآنی را تقدیم می‌کنم به:

- ساحت مقدّس پیام آور بزرگ عزّت و کرامت و انسانیت، حضرت ختمی مرتبت محمد
مصطفی (ص) و عترت پاکش، به‌ویژه امیرمؤمنان امام علی (ع)؛ همان که پس از رسول خدا،

بهترین حکومت الاهی - مردمی را به جهانیان نشان داد؛

- آخرین منجی و رحمت گستر جهان، حضرت مهدی (عج)؛

- تمام کسانی که مرا از تجربه علم و معرفت خویش بهره‌مند ساختند.

سپاس نامه

حمد و ثنای بی حصر و قیاس، بر معبودی که نه طاعت فرمانبران مزید کبریائی اش گردد، نه عصیان سرکشان سبب نقص در خدایی اش.

حق شناسی و سپاس گویی از خصلت های بهشتیان است که هنگام گام نهادن در آن، این گونه سپاس خدای والا را ترنم می کنند:

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»^۱

بر پایه فرموده ارجمند رضوی: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ (عَزَّ وَجَلَّ)»^۲ بر خود لازم می دانم که در آغاز از همه کسانی که مرا در تدوین این پژوهش کمک کردند، صمیمانه قدردانی کنم.

به ویژه از:

استاد بزرگوار راهنما: جناب حجت الإسلام و المسلمین حیدری فر

و استاد محترم مشاور: حجت الإسلام و المسلمین دکتر رکن الدینی

ضمن آرزوی سلامتی و موفقیت برای آن عزیزان، دوام و مزید توفیق آن بزرگواران را نیز، از

خدای منان مسئلت دارم. امیدوارم که خدای سبحان زحمات همه عزیزان را در درگاه

خویش قبول و به همه آن ها اجر و پاداش جزیل عنایت فرماید.

۱. اعراف (۷): ۴۳.

۲. ابن بابویه، عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۲۴.

چکیده

اخلاق به معنای آفریدن فضائل و عادت دادن نفس به آنها و دوری جستن از رذائل است و مهم‌ترین مقصد علم اخلاق، هدایت انسان به کمال و قرب الاهی و سعادت‌مندی دنیایی و آخرتی است. کمال حقیقی انسان، در سرای دیگر جست‌وجو می‌شود؛ لیکن از رهگذر دنیا و در راستای آن تحقق خواهد یافت، از این رو سهم آموزه‌های اخلاقی در پیشرفت مادی و معنوی انسان انکارناپذیر است.

در میان سور قرآنی، سوره یونس(ع) به دلیل اشتغال بر آموزه‌های اخلاقی فراوان، جایگاه ویژه‌ای دارد. هدف این پژوهش پاسخگویی به این پرسش اصلی است: «آموزه‌های اخلاقی سوره یونس(ع) چیست؟» که به سه پرسش فرعی قابل تجزیه است: «آموزه‌های اخلاق بندگی و فردی و اجتماعی سوره یونس(ع) چیست؟» روش تحقیق در این پایان‌نامه از گونه نقلی و حیانی؛ یعنی تحلیل متنی و فرامتنی آیات و روایات(در برابر نقلی تاریخی که به تبیین و گاه تحلیل گزارش‌های مورخان می‌پردازد) و گردآوری داده‌ها با استناد به اسناد نوشتاری و کتابخانه‌ای، همچنین پردازش داده‌ها از گونه تبیین و تحلیل محتوای گزاره‌های قرآنی و روایی، با رعایت ابعاد گوناگون آموزه‌های اخلاقی در حوزه‌های روابط سه‌گانه انسان(با خدا و خودش و دیگران) است.

اخلاص و عبودیت و توکل و تقوا و دعا از بایدهای اخلاق بندگی و پرهیز از شرک و بت‌پرستی، ناسپاسی و تکذیب آیات الاهی و استکبار و اعراض از یاد خدا از نبایدهای اخلاق الاهی در این سوره است. همچنین داشتن سلامت قلب و روحیه صبوری و عبرت‌آموزی از بایدهای اخلاق فردی و پرهیز از تکبر و فساد و دروغگوئی و دنیاگرایی و اسراف و تقلید کورکورانه از نبایدهای اخلاق فردی به‌شمار می‌رود. از سوی دیگر، احسان و مهرورزی با مؤمنان از بایدها و ستمگری از نبایدهای اخلاق اجتماعی در این سوره است.

واژگان کلیدی

۱- تفسیر اخلاقی ۲- سوره یونس(ع)، ۳- بایدها و نبایدهای اخلاقی، ۴- اخلاق الاهی، ۵- اخلاق فردی ۶- اخلاق اجتماعی.

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱

فصل یکم: ۲

کلیات و پیش نیازهای پژوهش

۱. نوشتار یکم: کلیات..... ۳

۱-۱. بیان مسئله پژوهش..... ۳

۲-۱. پیشینه تحقیق..... ۴

۳-۱. اهمیت موضوع و دلیل انتخاب آن..... ۴

۴-۱. اهداف تحقیق..... ۵

۵-۱. سؤال‌های تحقیق..... ۵

۱-۵-۱. سؤال اصلی..... ۵

۲-۵-۱. سؤال‌های فرعی (سرفصل‌های پژوهش)..... ۵

۳-۵-۱. سؤال‌های فرعی تر (مباحث مقدماتی و مبادی تصویری و تصدیقی)..... ۶

۶-۱. فرضیه‌های تحقیق..... ۶

۷-۱. روش تحقیق و داده‌پردازی..... ۶

۸-۱. ساختار و سازماندهی..... ۶

۲. نوشتار دوم: چستی شناسی واژگان اصلی و وابسته..... ۷

۱-۲. آموزه..... ۷

۱-۱-۲. شناسه لغوی..... ۷

۲-۱-۲. معنای اصطلاحی..... ۷

- ۲-۲. انگیزه ۷
- ۲-۲-۱. شناسه لغوی ۸
- ۲-۲-۲. معنای اصطلاحی ۸
- ۲-۳. اخلاق ۸
- ۲-۳-۱. شناسه لغوی ۸
- ۲-۳-۲. معنای اصطلاحی ۸
- ۲-۴. راهکار در لغت و اصطلاح ۱۰
- ۲-۵. نیم‌نگاهی به علم اخلاق ۱۰
۳. نوشتار سوم: شناسنامه سوره یونس (ع) ۱۳
- ۳-۱. خطوط کلی اخلاق در قرآن ۱۳
- ۳-۲. ویژگی‌های سوره یونس (ع) ۱۳
- ۳-۳. فضیلت قرائت و خواص سوره یونس (ع) ۱۴
- ۳-۴. آثار و برکات مادی تلاوت سوره یونس (ع) ۱۴
- ۳-۴-۱. درمان درد پهلو، درد پا و ساق ۱۴
- ۳-۴-۲. برای شناسایی سارق ۱۴

فصل دوم:

بایدهای اخلاق الاهی

۱. نوشتار یکم: اخلاص ۱۶
- ۱-۱. چیستی اخلاص ۱۶
- ۲-۱. چندگونگی اخلاص ۱۷
- ۳-۱. چرایی شناسی اخلاص (ضرورت و ادله) ۱۹
- ۳-۱-۱. تبیین عقلی ۱۹
- ۳-۱-۲. تبیین نقلی ۱۹
- ۴-۱. چرایی شناسی اخلاص (اهمیت) ۲۰
- ۴-۱-۱. پیروزی در عمل ۲۰

- ۲۱-۴-۲. جاودانگی عمل..... ۲۱
- ۲۱-۴-۳. بی اثر بودن سرزنش دشمنان..... ۲۱
- ۲۳-۴-۴. عدم انتظار پاداش از مردم..... ۲۳
- ۲۳-۴-۵. محبوب شدن مخلص..... ۲۳
- ۲۴-۴-۶. زهد..... ۲۴
- ۲۴-۴-۷. سرانجام نیک..... ۲۴
- ۲۴-۴-۸. آزادگی..... ۲۴
- ۲۴-۴-۹. معیار پذیرش اعمال..... ۲۴
- ۲۵-۴-۱۰. رسیدن به لقاءالله..... ۲۵
- ۲۵-۴-۱۱. پاک بودن از محاسبه..... ۲۵
- ۲۵-۴-۱۲. پاداش برتر از عمل..... ۲۵
- ۲۶-۴-۱۳. مجاز بودن به توصیف خدای منان..... ۲۶
- ۲۶-۵-۱. چگونگی وصول به اخلاص (روش‌ها و راهکارها)..... ۲۶
- ۲۶-۵-۱-۱. راهکارهای ایجابی..... ۲۶
- ۲۶-۵-۱-۱-۱. ایمان به مبدأ و افزایش معرفت خدای والا..... ۲۶
- ۲۶-۵-۱-۲. مطالعه و تدبیر در آیات و روایات بیانگر ارجمندی اخلاص..... ۲۶
- ۲۶-۵-۱-۳. یکسان بودن حال عابد در آشکار و پنهان..... ۲۶
- ۲۷-۵-۱-۴. بندگی همه جانبه..... ۲۷
- ۲۷-۵-۱-۵. احساس عجز و کوتاهی در بندگی..... ۲۷
- ۲۷-۵-۱-۲. راهکارهای سلبی..... ۲۷
- ۲۷-۵-۱-۲-۱. پرهیز از رویکردهای ریاکارانه..... ۲۷
- ۲۷-۵-۱-۲-۲. پرهیز از ارزش‌پنداری نگاه دیگران..... ۲۷
- ۲۷-۵-۱-۲-۳. پرهیز از اعتماد به خود و هر چه غیر خداست..... ۲۷
- ۲۸-۲. نوشتار دوم: عبودیت..... ۲۸
- ۲۸-۱-۲. چیستی عبودیت..... ۲۸
- ۲۹-۲-۲. چندگونگی عبودیت..... ۲۹

۲۹ چرائی شناسی عبودیت (ضرورت و ادله).....	۳-۲
۲۹ تبیین عقلی.....	۱-۳-۲
۳۰ تبیین نقلی.....	۲-۳-۲
۳۰ چرائی شناسی عبودیت (اهمیت).....	۴-۲
۳۰ آزادگی.....	۱-۴-۲
۳۱ توکل.....	۲-۴-۲
۳۱ ظرفیت روحی.....	۳-۴-۲
۳۱ چگونگی وصول به عبودیت (روش ها و راهکارها).....	۵-۲
۳۱ راهکارهای ایجابی.....	۱-۵-۲
۳۲ راهکارهای سلبی.....	۲-۵-۲
۳۳ نوشتار سوم: توکل.....	۳
۳۳ چیستی توکل.....	۱-۳
۳۴ چندگونگی توکل.....	۲-۳
۳۵ چرائی شناسی توکل (ضرورت و ادله).....	۳-۳
۳۵ تبیین عقلی.....	۱-۳-۳
۳۶ تبیین نقلی.....	۲-۳-۳
۳۶ چرائی شناسی توکل (اهمیت).....	۴-۳
۳۶ آثار توکل در قرآن.....	۱-۴-۳
۳۷ آثار توکل در روایات.....	۲-۴-۳
۳۸ چگونگی دستیابی به توکل (روش ها و راهکارها).....	۵-۳
۳۸ راهکارهای ایجابی.....	۱-۵-۳
۳۸ راهکارهای سلبی.....	۲-۵-۳
۳۹ نوشتار چهارم: تقوا.....	۴
۳۹ چیستی تقوا.....	۱-۴
۴۱ چندگونگی تقوا.....	۲-۴
۴۱ چرائی شناسی تقوا (ضرورت و ادله).....	۳-۴

۴۲ ۱-۳-۴. تبیین عقلی
۴۲ ۲-۳-۴. تبیین نقلی
۴۳ ۴-۴. چرایی شناسی تقوا (اهمیت)
۴۴ ۱-۴-۴. آثار تقوا در قرآن
۴۴ ۲-۴-۴. آثار تقوا در روایات
۴۵ ۵-۴. چگونگی وصول به تقوا (روش‌ها و راهکارها)
۴۵ ۱-۵-۴. راهکارهای ایجابی
۴۵ ۲-۵-۴. راهکارهای سلبی
۴۶ ۵. نوشتار پنجم: دعا
۴۶ ۱-۵. چیستی دعا
۴۷ ۲-۵. چندگونگی دعا
۴۷ ۱-۲-۵. دعای رغبتی
۴۷ ۲-۲-۵. دعای رهبتی
۴۸ ۳-۵. چرایی شناسی دعا (ضرورت و ادله)
۴۸ ۱-۳-۵. تبیین عقلی
۴۸ ۲-۳-۵. تبیین نقلی
۴۹ ۴-۵. چرایی شناسی دعا (اهمیت)
۴۹ ۵-۵. عوامل و موانع استجاب دعا
۴۹ ۱-۵-۵. عوامل اصلی و شرایط استجاب دعا
۴۹ ۱-۱-۵-۵. قطع امید از غیر خدا
۵۰ ۲-۱-۵-۵. دعا و نیایش همگانی
۵۰ ۳-۱-۵-۵. توسل به پیامبر(ص) و عترت پاکش(ع)
۵۰ ۴-۱-۵-۵. اعتقاد به مالکیت مطلق پروردگار
۵۱ ۵-۱-۵-۵. جلا و صفای قلب به نور ایمان
۵۱ ۶-۱-۵-۵. استفاده از لقمه حلال
۵۱ ۷-۱-۵-۵. مداومت و انس با دعا

- ۵۲.....طلب خوشنودی و رضای خدای والا.....۵-۱-۸
- ۵۲.....عوامل فرعی و آداب کمالی استجابت دعا.....۵-۲
- ۵۳.....حمد و ثنای الاهی.....۵-۲-۱
- ۵۳.....صلوات بر محمد و آل محمد.....۵-۲-۲
- ۵۳.....دعا برای دیگران.....۵-۲-۳
- ۵۳.....به زبان آوردن حاجت.....۵-۲-۴
- ۵۳.....تضرع و خلوت.....۵-۲-۵
- ۵۴.....مواع استجابت دعا.....۵-۳
- ۵۴.....مخالفت با سنت‌های آفرینش.....۵-۳-۱
- ۵۴.....گناه.....۵-۳-۲
- ۵۵.....ترک امر به معروف و نهی از منکر.....۵-۳-۳
- ۵۵.....ظلم و تراحم دعاها.....۵-۳-۴
- ۵۶.....لقمه شبهه‌ناک و حرام.....۵-۳-۵
- ۵۶.....قساوت قلب.....۵-۳-۶
- ۵۶.....شتاب و عجله.....۵-۳-۷
- ۵۷.....چگونگی وصول به مقام دعاکنندگان (روش‌ها و راهکارها).....۵-۶
- ۵۷.....۱- راهکارهای ایجابی.....۵-۶-۱
- ۵۷.....۲- راهکارهای سلبی.....۵-۶-۲

فصل سوم:

نبایدهای اخلاق الاهی

- ۵۹.....۱. نوشتار یکم: شرک گرائی.....۵۹
- ۵۹.....۱-۱. چیستی شرک و بت پرستی.....۵۹
- ۵۹.....۲-۱. چندگونگی شرک و بت پرستی.....۵۹
- ۶۰.....۳-۱. چرایی شناسی پرهیز از شرک و بت پرستی (ضرورت و ادله).....۶۰
- ۶۰.....۱-۳-۱. تبیین عقلی.....۶۰

- ۱-۳-۲. تبیین نقلی ۶۱
- ۱-۴. چرایی شناسی پرهیز از شرک و بت پرستی (اهمیت) ۶۱
- ۱-۴-۱. آثار شرک و بت پرستی در قرآن ۶۱
- ۲-۴-۱. آثار شرک و بت پرستی در روایات ۶۲
- ۵-۱. چگونگی پیشگیری و درمان از شرک و بت پرستی (روش‌ها و راهکارها) ۶۲
- ۱-۵-۱. راهکارهای ایجابی ۶۲
- ۲-۵-۱. راهکارهای سلبی ۶۳
۲. نوشتار دوم: ناسپاسی و شکرگیزی ۶۴
- ۱-۲. چیستی شکر ۶۴
- ۲-۲. چندگونگی شکر ۶۴
- ۱-۲-۲. شکر ظاهری ۶۵
- ۲-۲-۲. شکر حقیقی ۶۵
- ۳-۲. چرایی شناسی شکر (ضرورت و ادله) ۶۵
- ۱-۳-۲. تبیین عقلی ۶۶
- ۲-۳-۲. تبیین نقلی ۶۶
- ۴-۲. چرایی شناسی شکر (اهمیت) ۶۷
- ۱-۴-۲. تداوم نعمت ۶۷
- ۲-۴-۲. رضایت خدا ۶۷
- ۳-۴-۲. نجات از عذاب ۶۸
- ۴-۴-۲. چگونگی پیشگیری و درمان ناسپاسی و شکرگیزی (روش‌ها و راهکارها) ۶۹
- ۱-۴-۴-۲. راهکارهای ایجابی ۶۹
- ۲-۴-۴-۲. راهکارهای سلبی ۶۹
۳. نوشتار سوم: تکذیب آیات الاهی ۷۰
- ۱-۳. چیستی تکذیب آیات الاهی ۷۱
- ۲-۳. چندگونگی تکذیب آیات الاهی ۷۱
- ۳-۳. چرایی شناسی پرهیز از تکذیب آیات الاهی (ضرورت و ادله) ۷۲

۷۲ تبیین عقلی ۱-۳-۳
۷۲ تبیین نقلی ۲-۳-۳
۷۴ چرایی شناسی پرهیز از تکذیب آیات الاهی (اهمیت) ۴-۳
۷۴ آثار تکذیب آیات الاهی در قرآن ۱-۴-۳
۷۶ آثار تکذیب آیات الاهی در روایات ۲-۴-۳
۷۶ چگونگی پیشگیری و درمان تکذیب آیات الاهی (روش‌ها و راهکارها) ۵-۳
۷۷ راهکارهای ایجابی ۱-۵-۳
۷۷ راهکارهای سلبی ۲-۵-۳
۷۸ نوشتار چهارم: اعتدا و استکبار ۴
۷۸ چستی استکبار ۱-۴
۷۹ چندگونگی استکبار ۲-۴
۷۹ در برابر خدا ۱-۲-۴
۸۰ در برابر انبیا و امامان(ع) ۲-۲-۴
۸۰ درکات استکبار ۴-۲-۴
۸۰ چرایی شناسی پرهیز از استکبار (ضرورت و ادله) ۳-۴
۸۰ تبیین عقلی ۱-۳-۴
۸۲ تبیین نقلی ۲-۳-۴
۸۳ چرایی شناسی استکبار (اهمیت) ۴-۴
۸۴ چگونگی پیشگیری و درمان استکبار (روش‌ها و راهکارها) ۵-۴
۸۴ راهکارهای ایجابی ۱-۵-۴
۸۴ راهکارهای سلبی ۲-۵-۴

فصل چهارم:

بایدهای اخلاق فردی و اجتماعی

۸۶ نوشتار یکم: صبر و بردباری ۱
۸۶ چستی صبر ۱-۱

- ۲-۱. چندگونگی صبر..... ۸۷
- ۱-۲-۱. صبر بر مصیبت مرگ عزیزان..... ۸۷
- ۲-۲-۱. صبر در برابر سختی‌ها..... ۸۷
- ۳-۲-۱. صبر بر طاعت..... ۸۸
- ۳-۱. چرایی شناسی صبر(ضرورت و ادله)..... ۸۹
- ۱-۳-۱. تبیین عقلی..... ۸۹
- ۲-۳-۱. تبیین نقلی..... ۸۹
- ۴-۱. چرایی شناسی صبر(اهمیت)..... ۹۰
- ۱-۴-۱. سعادت دنیایی..... ۹۱
- ۲-۴-۱. ثبات قدم..... ۹۲
- ۳-۴-۱. پاداش آخرتی..... ۹۲
- ۵-۱. چگونگی دستیابی به مقام صابران(روش‌ها و راهکارها)..... ۹۳
- ۱-۵-۱. راهکارهای ایجابی..... ۹۳
- ۲-۵-۱. راهکارهای سلبی..... ۹۳
۲. نوشتار دوم: عبرت‌آموزی..... ۹۴
- ۱-۲. چیستی عبرت‌آموزی..... ۹۴
- ۲-۲. چندگونگی عبرت‌آموزی..... ۹۵
- ۱-۲-۲. انابه کنندگان..... ۹۵
- ۲-۲-۲. اهل بصیرت..... ۹۵
- ۳-۲-۲. مؤمنان راستین..... ۹۶
- ۱-۳-۲-۲. عبرت‌ناپذیران..... ۹۶
- ۳-۲. چرایی شناسی عبرت‌آموزی (ضرورت و ادله)..... ۹۷
- ۱-۳-۲. تبیین عقلی..... ۹۷
- ۲-۳-۲. تبیین نقلی..... ۹۷
- ۴-۲. چرایی شناسی عبرت‌آموزی (اهمیت)..... ۹۸
- ۱-۴-۲. انتقال تجارب..... ۹۸

- ۹۹..... ۲-۴-۲. بازداري از خطا.....
- ۹۹..... ۳-۴-۲. رهيافت به بصيرت.....
- ۱۰۰..... ۵-۲. چگونگي تحصيل روحيه عبرت اندوزي (روش ها و راهكارها).....
- ۱۰۰..... ۱-۵-۲. راهكارهاي ايجابي.....
- ۱۰۰..... ۲-۵-۲. راهكارهاي سلبی.....
- ۱۰۱..... ۳. نوشتار سوم: احسان.....
- ۱۰۱..... ۱-۳. چيستي احسان.....
- ۱۰۳..... ۲-۳. چنگونگي احسان.....
- ۱۰۳..... ۱-۲-۳. احسان به حيوانات.....
- ۱۰۳..... ۲-۲-۳. احسان به خويشاوندان.....
- ۱۰۳..... ۳-۲-۳. احسان به پدر و مادر.....
- ۱۰۴..... ۳-۳. چرائي شناسي احسان(ضرورت و ادله).....
- ۱۰۴..... ۱-۳-۳. تبين عقلي.....
- ۱۰۴..... ۲-۳-۳. تبين نقلي.....
- ۱۰۵..... ۴-۳. چرائي شناسي احسان (اهميت).....
- ۱۰۵..... ۱-۴-۳. آثار احسان در قرآن.....
- ۱۰۵..... ۲-۴-۳. آثار احسان در روايات.....
- ۱۰۸..... ۵-۳. چگونگي تحصيل روحيه احسان(روش ها و راهكارها).....
- ۱۰۸..... ۱-۵-۳. راهكارهاي ايجابي.....
- ۱۰۸..... ۲-۵-۳. راهكارهاي سلبی.....

فصل پنجم:

نبايدهای اخلاق فردی

- ۱۱۰..... ۱. نوشتار يكم: تكبر و برتری جوئی.....
- ۱۱۰..... ۱-۱. چيستي تكبر.....
- ۱۱۱..... ۲-۱. چنگونگي استكبار.....

- ۳-۱. درکات تکبر ۱۱۱
- ۴-۱. چرایی شناسی پرهیز از تکبر (ضرورت و ادله) ۱۱۱
- ۱-۴-۱. تبیین عقلی ۱۱۱
- ۲-۴-۱. تبیین نقلی ۱۱۲
- ۵-۱. چرایی شناسی تکبر (اهمیت) ۱۱۳
- ۶-۱. چگونگی پیشگیری و درمان تکبر (روش‌ها و راهکارها) ۱۱۴
- ۱-۶-۱. راهکارهای ایجابی ۱۱۴
- ۲-۶-۱. راهکارهای سلبی ۱۱۵
۲. نوشتار دوم: ظلم ۱۱۶
- ۱-۲. چیستی ظلم ۱۱۶
- ۲-۲. چندگونگی ظلم ۱۱۷
- ۱-۲-۲. ظلم به خدا ۱۱۷
- ۲-۲-۲. ظلم به نفس ۱۱۷
- ۳-۲-۲. ظلم به دیگران ۱۱۷
- ۳-۲. چرایی شناسی پرهیز از ظلم (ضرورت و ادله) ۱۱۷
- ۱-۳-۲. تبیین عقلی ۱۱۸
- ۲-۳-۲. تبیین نقلی ۱۱۸
- ۴-۲. چرایی شناسی ظلم (اهمیت) ۱۱۹
- ۱-۴-۲. آثار فردی ۱۱۹
- ۲-۴-۲. اجتماعی ۱۱۹
- ۵-۲. عوامل ظلم ۱۲۰
- ۶-۲. چگونگی پیشگیری و درمان ظلم (روش‌ها و راهکارها) ۱۲۰
- ۱-۶-۲. راهکارهای ایجابی ۱۲۰
- ۲-۶-۲. راهکارهای سلبی ۱۲۱
۳. نوشتار سوم: فساد انگیزی ۱۲۲
- ۱-۳. چیستی فساد ۱۲۲

- ۱۲۲.....۳-۱-۱. معنای لغوی.....
- ۱۲۳.....۳-۱-۲. معنای اصطلاحی.....
- ۱۲۳.....۳-۲. چندگونگی فساد.....
- ۱۲۴.....۳-۳. چرایی شناسی پرهیز از فساد (ضرورت و ادله).....
- ۱۲۴.....۳-۳-۱. تبیین عقلی.....
- ۱۲۴.....۳-۳-۲. تبیین نقلی.....
- ۱۲۵.....۳-۴. چرایی شناسی فساد (اهمیت).....
- ۱۲۵.....۳-۴-۱. مورد لعن واقع شدن.....
- ۱۲۵.....۳-۴-۲. سرانجام شوم.....
- ۱۲۶.....۳-۴-۳. بیزاری خدا از مفسدان.....
- ۱۲۶.....۳-۵. عوامل پیدایش فساد.....
- ۱۲۶.....۳-۵-۱. مخالفت با اوامر الهی و انحراف از حق.....
- ۱۲۷.....۳-۵-۲. تسلط ظالمانه بر مردم.....
- ۱۲۷.....۳-۵-۳. طغیان و هوای نفس.....
- ۱۲۸.....۳-۶. چگونگی پیشگیری و درمان فساد (روش‌ها و راهکارها).....
- ۱۲۸.....۳-۶-۱. راهکارهای ایجابی.....
- ۱۲۸.....۳-۶-۲. راهکارهای سلبی.....
- ۱۲۹.....۴. نوشتار چهارم: دنیاگرایی.....
- ۱۲۹.....۴-۱. چیستی دنیا.....
- ۱۳۰.....۴-۲. چندگونگی دنیاگرایی.....
- ۱۳۱.....۴-۳. چرایی شناسی پرهیز از دنیاگرایی (ضرورت و ادله).....
- ۱۳۱.....۴-۳-۱. تبیین عقلی.....
- ۱۳۲.....۴-۳-۲. تبیین نقلی.....
- ۱۳۳.....۴-۴. چرایی شناسی دنیاگرایی (اهمیت).....
- ۱۳۳.....۴-۴-۱. ریشه همه خطاها.....
- ۱۳۳.....۴-۴-۲. بی‌بهره ماندن از محبت خدا.....

۱۳۴.....	بی‌بهره ماندن از نعمت‌های اخروی..... ۳-۴-۴
۱۳۴.....	۵-۴. چگونگی پیشگیری و درمان دنیاگرایی (روش‌ها و راهکارها).....
۱۳۴.....	۱-۵-۴. راهکارهای ایجابی.....
۱۳۵.....	۲-۵-۴. راهکارهای سلبی.....
۱۳۶.....	۵. نوشتار پنجم: اسراف و مسرفان.....
۱۳۶.....	۱-۵. چیستی اسراف و مسرفان.....
۱۳۶.....	۲-۵. چندگونگی اسراف.....
۱۳۷.....	۳-۵. چرایی شناسی پرهیز از اسراف (ضرورت و ادله).....
۱۳۷.....	۱-۳-۵. تبیین عقلی.....
۱۳۷.....	۲-۳-۵. تبیین نقلی.....
۱۳۸.....	۴-۵. چرایی شناسی اسراف (اهمیت).....
۱۳۸.....	۱-۴-۵. آثار اسراف در قرآن.....
۱۳۸.....	۲-۴-۵. آثار اسراف در روایات.....
۱۳۹.....	۵-۵. چگونگی پیشگیری و درمان اسراف (روش‌ها و راهکارها).....
۱۳۹.....	۱-۵-۵. راهکارهای ایجابی.....
۱۳۹.....	۲-۵-۵. راهکارهای سلبی.....
۱۴۱.....	نوشتار پایانی: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها.....
۱۴۱.....	۱. جمع‌بندی.....
۱۴۱.....	۲. نتیجه‌گیری.....
۱۴۲.....	۳. ارائه پیشنهادها و پژوهشی.....
۱۴۳.....	منابع.....

پیشگفتار

آموزه‌های اخلاقی مورد نظر در این تحقیق، عناوین و موضوعات رایج در کتب اخلاق اسلامی است. اعم از اخلاق وصفی^۱ و اخلاق رفتاری^۲. همچنین مراد از اخلاق، اخلاق مطرح در حوزه فرهنگ و تمدن اسلامی است، نه اخلاق مطرح در فرهنگ و تمدن شرق یا غرب، هرچند ممکن است که در بسیاری موارد با هم سنخیت‌هایی داشته باشند.

انسان همواره در ارتباط و تعامل است چه آنگاه که با خدای خود در خلوت و جلوت در راز و نیاز است و به یاد اوست و چه آن زمان که به خود می‌پردازد و با خود خلوت می‌کند و چه آن وقتی که با دیگر انسان‌ها در جامعه‌های کوچک یا بزرگ سر و کار دارد. دانستن چیستی و چگونگی ارتباط صحیح و موثر با خدا، خود و دیگران، از دیدگاه قرآن کریم به‌ویژه در سوره یونس(ع) و نیز روایات اهل بیت(ع) که گنجینه‌داران علم خدای سبحان هستند، بسیار می‌تواند در شکل‌گیری و استمرار این روابط سرنوشت‌ساز راهگشا باشد. در آموزه‌های اخلاقی سوره یونس(ع)، به این رابطه‌ها اشاره خواهد شد. هر یک از این مفاهیم، از دو حال خارج نیستند؛ یا مفاهیم مثبت و ارزشی هستند که تحت عنوان «بایدها» بررسی می‌گردند یا مفاهیم منفی و ضد ارزشی هستند که با نام «نبایدها» مورد بحث قرار می‌گیرند.

بخشی از موضوعات و تعالیم قرآنی، (به‌ویژه در سوره یونس(ع)) آموزه‌های اخلاقی آن است، چون بر خلاف تصور بشر امروزی که پیشرفت را در صنعت و فناوری و ارتباطات می‌داند، این پیشرفت‌ها اخلاق، صداقت، وفاداری، جوانمردی و... را برای بشر به ارمغان نیاورده است؛ بلکه برعکس، اضطراب و نگرانی و... را بیش‌تر کرده است. بهترین برای پیشرفت ما، زندگی به سبک اخلاق اسلامی است و معتبرترین منبع آن، قرآن و نصوص روایات است. خدای متعالی در هر زمینه‌ای از شئون فردی و اجتماعی حیات انسان به دنبال نهادینه شدن اخلاق بوده که این امر از رهگذر شناخت بایدها و نبایدهای اخلاقی و التزام حقیقی بدان‌ها میسر خواهد بود.

۱. این تعریف مبتنی بر تجرد نفس انسانی و فضیلت‌مندی ملکات و حالت‌های پایدار نفس است نه اعمال به گونه مستقل از ملکات.

۲. در این دیدگاه، خودِ کردار و رفتار انسان مورد توجه قرار می‌گیرد بدون توجه به ارزش‌مندی صفات و ملکات.

فصل یکم:

کلیات و پیش‌نیازهای پژوهش

۱. نوشتار یکم: کلیات

پرداختن به مسأله پژوهش نیازمند روشن ساختن منظور و محدوده تحقیق، بیان اهداف، بررسی پیشینه پژوهش است، از این رو کلیات و طرح تحقیق به شرح زیر است:

۱-۱. بیان مسئله پژوهش

منظور از آموزه‌های اخلاقی، عناوین رایج و ارزش‌های نامبرده در کتب اخلاق اسلامی است. نه اخلاق شرق یا غرب.

هر انسانی در زندگی دنیایی خود، رابطه‌های مختلفی دارد که زندگی او بر اثر آن‌ها شکل می‌گیرد و می‌تواند خود را به کمال برساند. دین مبین اسلام، به تهذیب نفس و اخلاق و کسب فضائل و اخلاق پسندیده و زدودن اخلاق ناپاک و مذموم و رسیدن انسان به کمال، بسیار اهمیت می‌دهد و چند گونه رابطه را در زندگی انسان تنظیم می‌کند، ارتباط انسان با خدا (اخلاق الهی و بندگی)؛ ارتباط انسان با خود (اخلاق فردی) و ارتباط انسان با دیگران (اخلاق اجتماعی). هر یک از این مفاهیم، مثبت و ارزشی یا منفی و ضد ارزش هستند که با عنوان (بایدها) و (نبایدها) ارائه می‌شوند و در عنوانی کلی، «آموزه‌های اخلاقی» نام می‌گیرند.

بهترین راه برای دستیابی به این امر مهم، شناخت دستورهای خدای سبحان در قرآن کریم است، چون او ما را آفریده و به تمام ویژگی‌های شخصیتی و نیازهای فردی و اجتماعی ما آگاهی دارد. در این میان، سوره مبارک یونس (ع) افزون بر تحکیم پایه‌های عقیدتی و سیاسی، دربردارنده آموزه‌های اخلاقی متعددی به‌ویژه در زمینه‌های اخلاق الهی (بندگی) و اخلاق انسانی (فردی و اجتماعی) است که در نهایت، مجموعه‌ای بیدارگر و هدایت‌آفرین را شکل داده و این پژوهش نیز در پی استنباط و تبیین آموزه‌های اخلاقی در این سوره شریف است.

گفتنی است محدوده این پژوهش، آیات شریف قرآن از دیدگاه مباحث اخلاقی با تکیه بر سوره یونس (ع) است و با توجه به اینکه سخنان اهل بیت (ع) عدل قرآن و مفسر آن هستند، گاهی نیز از روایات مرتبط با مباحث اخلاقی استفاده می‌شود.

همچنین چیدمان و تقدیم و تأخر آموزه‌های اخلاقی در این رساله، بر اساس ترتیب اخلاق بندگی و اخلاق فردی و اجتماعی است، نه بر پایه چینش آیات سوره یونس (ع).

۲-۱. پیشینه تحقیق

در سراسر تفاسیر ترتیبی و موضوعی، مفسران فریقین به تفسیر سوره یونس(ع) و شرح مباحث اعتقادی و اخلاقی آن پرداخته‌اند؛ اما با تتبع فراوان نگارنده در نرم افزارها و سامانه‌های جهانی و کتابخانه‌های تفسیری، نگاشته‌ای مستقل با موضوع آموزه‌های اخلاقی سوره یونس(ع) یافت نشد از جمله این آثار عبارتند از:

۱. اصول و روش‌های تربیتی در سوره انعام اثر سمیه باشتنی که در سال ۱۳۹۵ انجام شده است؛ نویسنده در این اثر به تبیین روش‌های تربیتی موجود در این سوره پرداخته که ارتباط مستقیمی با سلوک اخلاقی انسان دارد.

۲. بررسی آموزه‌های اخلاقی - تربیتی سوره طه اثر مرضیه ترابی که در سال ۱۳۹۵ صورت پذیرفته است؛ نگارنده در طول این اثر به واکاوی دو بخش آموزه‌های اخلاقی و تربیتی موجود در سوره طه پرداخته که از منظری به اصول ثابت اخلاقی و از منظری روش‌های تحقق آن پرداخته است.

۳. تحلیل و بررسی آموزه‌های اخلاقی سوره نور اثر سیدابوالفضل نظام‌زاده که در سال ۱۳۹۶ انجام گرفته است؛ نویسنده در طول این مقاله، به بررسی ابعاد گوناگون آموزه‌های اخلاقی سوره نور در زمینه اخلاق فردی و اجتماعی پرداخته است.

۴. تجلی اخلاق فردی در سوره قصص اثر حمید محمدی‌راد، مرتضی ساجینی و زین‌العابدین غفاری که در سال ۱۳۹۵ انجام پذیرفته است. وجه تمایز این تحقیق از آثار برشمرده شده این بوده که تاکنون اثری به بررسی آموزه‌های اخلاقی در سوره مبارکه یونس(ع) نپرداخته است.

بر این اساس، تحقیق پیش روی، در نوع خود بدیع است و می‌تواند در جامعه امروزی، مطالب نو و روش تازه‌ای را برای آشنایی بیش‌تر نسل جوان با بحث آموزه‌های اخلاقی و به کارگیری آن‌ها در زندگی بیان کند.

۳-۱. اهمیت موضوع و دلیل انتخاب آن

نگارنده به سبب اهمیت آموزه‌های اخلاقی به‌ویژه از منظر قرآن‌کریم و روایات اهل‌بیت: و نقش تاثیرگذار آن در زندگی انسان، موضوع حاضر را برگزیده است. اخلاق در ارتباط بنده با خالق خویش و نیز در تعاملات خانوادگی و اجتماعی مورد ابتلاست و اولین قدم در راستای تقویت اخلاق در فرد و اجتماع بررسی آموزه‌های اخلاقی به خصوص از منظر قرآن و روایات است. بی‌شک بخشی از مسائل اخلاقی در عرصه‌های گوناگون الهی، فردی، خانوادگی و اجتماعی کم‌تر مورد عنایت واقع شده است و پرداختن به اخلاق در قرآن کریم به خصوص در این سوره مبارکه که برخی بهترین آموزه‌های اخلاق

الاهی، فردی و اجتماعی را مطرح می‌سازد، می‌تواند در بهبود اندیشه و ایجاد انگیزه در همگان به‌ویژه جوانان برای عمل به راهکارهای اخلاقی بیافزاید و از نقص و ضعف اخلاق در فرد و جامعه بکاهد ان شاء الله تعالی.

۴-۱. اهداف تحقیق

هر پژوهشی دو نوع هدف می‌تواند داشته باشد: نظری و عملی. بر این اساس، پژوهش پیش‌روی، علمی و نظری است و اهداف زیر را دنبال می‌کند:

۱. تبیین و تحلیل بایدها و نبایدهای اخلاق بندگی در سوره یونس (ع)
۲. تبیین و تحلیل بایدهای اخلاق فردی و اجتماعی در سوره یونس (ع)
۳. تبیین و تحلیل نبایدهای اخلاق فردی در سوره یونس (ع)

گفتنی است که می‌توان با استناد این پژوهش علمی، راهکارهایی برای خودسازی و حل مشکلات اخلاقی فرد و جامعه برداشت کرد، تا برای همگان راه‌گشا و سازنده باشد و به شاخص‌های سبک زندگی قرآنی راه یابند.

همچنین هدف این پژوهش، دستیابی به «دانشنامه اخلاق در قرآن» است و این رساله جزئی از آن دانشنامه هست. امید که با تلاش دیگر عزیزان و مدد حضرت حق، در پایان، به موسوعه «دانشنامه اخلاق در قرآن» دست پیدا کنیم.

۵-۱. سؤال‌های تحقیق

تحقیق پیش‌روی به دنبال جواب برای پرسش‌های اصلی و فرعی و فرعی‌تر زیر است:

۱-۵-۱. سؤال اصلی

آموزه‌های اخلاقی سوره یونس (ع) چیست؟

۲-۵-۱. سؤال‌های فرعی (سرفصل‌های پژوهش)

۱. بایدهای اخلاق الاهی (بیانگر رابطه انسان با خدا) در سوره یونس (ع) چیست؟
۲. نبایدهای اخلاق الاهی (بیانگر رابطه انسان با خدا) در سوره یونس (ع) چیست؟
۳. بایدهای اخلاق فردی (بیانگر رابطه انسان با خود) و اجتماعی (بیانگر رابطه انسان با دیگران) در سوره یونس (ع) چیست؟

۴. نبایدهای اخلاق فردی (بیانگر رابطه انسان با خود) در سوره یونس(ع) چیست؟

۱-۵-۳. سؤال‌های فرعی تر (مباحث مقدماتی و مبادی تصویری و تصدیقی)

۱. آموزه و اخلاق به چه معناست؟

۲. تعریف علم اخلاق چیست؟

۳. موضوعات و زیرشاخه‌های اخلاق کدام است؟

۴. شناسنامه سوره یونس(ع) با تأکید بر مباحث اخلاقی آن چیست؟

۱-۶. فرضیه‌های تحقیق

یکم. به نظر می‌رسد، اخلاص، عبودیت، توکل، تقوا و دعا از بایدها و شرک گرائی، ناسپاسی و شکرگریزی، تکذیب آیات الهی و اعتدا و استکبار از نبایدهای اخلاق الهی در سوره یونس(ع) باشند.
دوم. بر اساس مطالعات اولیه، صبر و بردباری و عبرت‌آموزی، از بایدهای اخلاق فردی و احسان از باید اخلاق اجتماعی و علو و برتری جوئی، ظلم، فسادانگیزی، دنیاگرایی و اسراف از نبایدهای اخلاق فردی در سوره یونس(ع) هستند.

۱-۷. روش تحقیق و داده‌پردازی

این تحقیق به دنبال تبیین و تحلیل آموزه‌های اخلاقی سوره یونس(ع) است، از این رو روش پژوهش آن، نقلی - و حیانی بوده و اطلاعات آن نیز با جستار در اسناد نوشتاری و سامانه‌های رایانه‌ای و نرم‌افزارهای علمی، گردآوری شده و پردازش داده‌های آن با شیوه توصیفی و تحلیلی انجام گردیده است.

۱-۸. ساختار و سازماندهی

این پژوهش در چهار فصل تنظیم گشته و هر فصل نیز دارای عناوین و ریز موضوعات پژوهشی ویژه خود است:

فصل یکم. کلیات و پیش‌نیازهای پژوهش (مباحث مقدماتی)

فصل دوم. بایدهای اخلاق الهی

فصل سوم. نبایدهای اخلاق الهی

فصل چهارم. بایدهای اخلاق فردی و اجتماعی

فصل پنجم: نبایدهای اخلاق فردی

۲. نوشتار دوم: چیستی شناسی واژگان اصلی و وابسته

ارائه گزارشی از معانی حقیقی یا قراردادی واژگان تحقیق، در هر پژوهشی ضرورت دارد، از این رو در این نوشتار، به روشنگری درباره معنای لغوی و اصطلاحی واژگانی مانند «آموزه» و «اخلاق» و... می‌پردازیم:

۲-۱. آموزه

در تبیین معانی واژگان دو محور بایسته است:

۲-۱-۱. شناسه لغوی

این کلمه به معنای مجموعه‌ای از تعالیم و نظریات است و به اصول آموزشی مربوط به موضوع، شخص، مرام یا مذهبی معین گفته می‌شود.^۱

۲-۱-۲. معنای اصطلاحی

آموزه در این پژوهش؛ یعنی هر گونه فعل یا وصفی است که زمینه اتصاف به خوب و بد و قابلیت ارزش‌گذاری مثبت و منفی دارد، هرچند بتوان از زاویه اعتقادی یا رفتاری (فقهی) نیز به آن نگریست. برای نمونه ایمان و کفر و شرک یا جهاد و انفاق در راه خدا، می‌توانند در قالب اموری اعتقادی بحث شوند یا به لحاظ فقهی، احکامی را به خود اختصاص دهند؛ لیکن در این پژوهش و به مثابه اموری اخلاقی (فضائل و رذائل) بررسی می‌شوند که محبوب یا مبعوض خدای والاست و متصف به خوب و بد می‌شوند.

بر این اساس، آموزه‌های اخلاقی؛ یعنی آن دسته از افعال و اوصاف، گرایش‌ها و گریزها، رهایش و کنش‌هایی که در دو عرصه بایدها و نبایدها قابلیت تبیین دارد و دارای چهار زیرشاخه است: رابطه با خدا؛ رابطه با خویشتن؛ رابطه با دیگران؛ رابطه با طبیعت.

گفتنی است که آموزه‌های اخلاقی برداشت شده از این سوره، بر اساس اوامر و نواهی مستقیم یا نامستقیم (گزاره‌های بیانگر مدح و ذم) یاد شده در این سوره است.

۲-۲. انگیزه

معنای این واژه نیز از منظر لغت و اصطلاح بررسی می‌گردد:

۱. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱، ص ۱۶۱.

۱-۲-۲. شناسه لغوی

انگیزه واژه‌ای فارسی و اسم مصدر انگیزیدن است. در لغت به معنای چیزی یا کسی (محرک و باعث) است که دیگری را به چیزی وادار کند.^۱

۲-۲-۲. معنای اصطلاحی

معنای اصطلاحی انگیزه، همسو با معنای لغوی است. انگیزه همان میل و رغبتی است که انسان برای رسیدن به هدف از خود نشان می‌دهد. هر اندازه انگیزه و رغبت انسان بیش‌تر گردد، تلاش بیشتری برای رسیدن به هدف از خود نشان می‌دهد.

۳-۲. اخلاق

معنای واژه «اخلاق»، در دو حوزه لغت و اصطلاح بررسی می‌گردد:

۱-۳-۲. شناسه لغوی

«اخلاق» جمع خلق است و خلق؛ یعنی ملکات روحی. «خلیقه» نیز به معنای خُلق است که جمع آن «خلائق» می‌آید.^۲ راغب اصفهانی در این باره می‌نویسد:

اخلاق به معنای خُلق و خُلق آمده است، چون خلق و خلق در اصل یکی هستند؛ خُلق به معنای آن نیروی باطنی است که تنها با فطرت و دیده دل می‌توان آن را ادراک کرد؛ ولی خُلق به آن صورت‌ها و اشکال ظاهری گفته می‌شود که با حواس قابل فهم است.^۳

۲-۳-۲. معنای اصطلاحی

علمای اخلاق درباره معنای خُلق و اخلاق چنین آورده‌اند:

ابو علی بن مسکویه می‌نویسد:

ان الخُلق هو حال النفس بها يفعل الانسان افعاله من غير فكر ولا روية: خلق، حالت نفس است

به گونه‌ای که انسان با آن کارهای خود را بدون نیاز به اندیشیدن انجام می‌دهد.^۴

جناب طریحی در معنای «خُلق» می‌نویسد:

۱. همان، ص ۶۴۲.

۲. نک: فراهیدی، کتاب العین، ج ۱، ص ۵۲۱.

۳. نک: راغب اصفهانی، مفردات، ص ۲۹۷.

۴. ابن مسکویه، تهذیب الأخلاق و تطهیر الاعراق، ص ۵۱.

الخلق: کیفیت نفسانیه تصدر عنها الأفعال بسهولة: خُلق یک صفت باطنی و نفسی است که در پرتو آن، انسان کارهای خودش را به آسانی انجام می‌دهد.^۱

ملا محمد مهدی نراقی در تعریف معنای «خلق» می‌نویسد:

الخلق عبارة عن ملكة للنفس مقضية لصدور الأفعال بسهولة من دون احتیاج إلى فكر و روية و الملكة: کیفیت نفسانیه بطیئة الزوال. بالقید الأخير خرج الحال لأنها کیفیت نفسانیه سريعة الزوال، و سبب وجود الخلق إما المزاج كما مر أو العادة بأن يفعل فعلا بالروية أو التكلف و يصبر عليه إلى أن يصير ملكة له و يصدر عنه بسهولة و إن كان مخالفا لمقتضى المزاج: خُلق ملكه‌ای است نفسانی که سبب صدور افعال است، به سهولت و بی‌نیاز از تفکر و تأمل. ملكه نیز کیفیتی است نفسانی که با کندی زائل می‌شود. در برابر آن، «حال» است؛ آن نیز کیفیتی نفسانی است که تند و سریع زائل می‌گردد و علت به وجود آمدن خلق یا طبیعت انسان نیز هست و با عادت کردن است به انجام دادن یک کار، همراه با فکر و تأمل یا با انجام دادن آن کار همراه تکلف و صبر بر آن، تا این که سرانجام به ملكه درآید. به آسانی به وجود می‌آید، هرچند که مخالف مقتضای مزاج و طبیعت انسان باشد.^۲

اگر این حالت نفسانی به گونه‌ای باشد که کارهای زیبا و پسندیده از آن صادر شود، آن را «اخلاق خوب» (اخلاق فضیلت) نامند و چنانچه افعال زشت و ناپسند از آن صادر گردد، آن را «اخلاق بد» (اخلاق رذیلت) گویند. از دیدگاه امام خمینی؛ خُلق عبارت است از حالتی در نفس که انسان را بدون فکر، به عمل دعوت می‌کند بی‌آن‌که مقدماتی تشکیل دهد و به مرجحاتی فکر کند، گویا یکی از افعال طبیعی اوست.^۳

از نظر ایشان، انسان زمانی به اخلاق حسن دست می‌یابد و زمانی این صفت در او پایدار می‌گردد که قوای ظاهری، تابع و مقهور ملکوت گردد یا مودب به آداب شریعت باشد. وی خُلق را به دو نوع طبیعی و اکتسابی قسمت می‌کند و در توضیح اخلاق طبیعی نیز می‌نویسد: مقصود از طبیعی و فطری بودن خُلق، ذاتی و غیر قابل تغییر بودن آن نیست؛ بلکه جمیع اخلاق نفسانی تغییرپذیر است.^۴

شهید مطهری نیز در باره اخلاق و فعل اخلاقی و شاخصه برجسته فعل اخلاقی و تمایز آن از دیگر

۱. طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۶۹۳.

۲. نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۲۲.

۳. امام خمینی، شرح چهل حدیث، ص ۵۱۰.

۴. همان.

افعال می‌آورد: این افعال، قابل ستایش، آفرین و تحسین هستند؛ بشر برای این گونه کارها ارزش قائل است و تفاوت کار اخلاقی با کار طبیعی در این است که کار اخلاقی در وجدان هر بشری دارای ارزش است.^۱

با توجه به دیدگاه‌های یاد شده مراد از اخلاق، حالتی درونی است که انسان بر اساس آن و بدون تفکر و تأمل، به سوی انجام دادن عمل سوق داده می‌شود، پس دو قلمرو وصفی و رفتاری دارد. محقق نراقی نیز درباره علم اخلاق می‌نویسد:

فایده علم اخلاق پاک ساختن نفس است از صفات رذیله و آراستن آن به ملکات زیبا که از آن به تهذیب اخلاق تعبیر می‌شود و ثمره تهذیب اخلاق، رسیدن به خیر و سعادت ابدی است. سعادت مطلق به دست نمی‌آید، مگر صفحه نفس در جمیع اوقات از همه اخلاق مذموم پاک و به تمام اوصاف نیک، زینت داده شود.^۲

۴-۲. راهکار در لغت و اصطلاح

راهکار، واژه فارسی و مرکب از دو واژه «راه» و «کار» است و در فرهنگ‌نامه‌های زبان فارسی به معنای شیوه و روش انجام دادن کاری آمده است.^۳ در این پژوهش، پس از اصطیاد هر یک از آموزه‌های اخلاقی از سوره قصص و تبیین و بررسی زوایای گوناگون آن، راهکارهایی علمی و عملی برای رسیدن به فضیلت اخلاقی یا دوری (پیشگیری و درمان) از رذیلت اخلاقی بیان می‌گردد. همچنین این گونه راهکارها در دو حوزه فردی و اجتماعی ارائه می‌گردد؛

۵-۲. نیم‌نگاهی به علم اخلاق

دانشمندان و اندیشمندان اسلامی و غربی برای «علم اخلاق» دو تعریف عمده برشمرده‌اند: گروهی که دانشمندان و اندیشمندان اسلامی و برخی اندیشمندان غربی را در بر می‌گیرد این تعریف را ارائه می‌دهند: اخلاق دانشی است درباره فضائل و خُلُق‌های پسندیده و روش آراستن نفس به آنها و نیز درباره رذائل و خوی‌های ناپسند و راه پیراستن نفس از آنها.^۴

۱. البته این دیدگاه، فقط ناظر به فضائل اخلاقی است نه رذائل! (مطهری، فلسفه اخلاق، ص ۱۴)

۲. نراقی، معراج السعاده، ص ۳۴.

۳. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱، ص ۳۵۷۲.

۴. نک: همان، ص ۳۲ - ۳۴.

این تعریف مبتنی بر تجرد نفس انسانی و فضیلت‌مندی ملکات و حالت‌های پایدار نفس است. در برابر این تعریف که بیشتر به صفات و ملکات اخلاقی توجه شده است، بسیاری از دانشمندان و اندیشمندان غربی، خودِ کردار و رفتار انسان را مورد توجه قرار داده‌اند. لوسین،^۱ فولکیه^۲ و ژکس^۳ از این دسته‌اند. از باب نمونه، فولکیه گوید: «مجموع قواعد السلوک التي بمراعاتها يمكن الانسان بلوغ غايته»^۴ و ژکس معتقد است: «علم اخلاق عبارت است از تحقیق در رفتار آدمی، بدان‌گونه که باید باشد... علم اخلاق بدین مهم توجه دارد که عمل آدمی برای آن که کامل باشد و خیر را تحقق بخشد، چگونه باید باشد».^۵

این دیدگاه انسان را موجودی تک‌ساحتی می‌داند، یا دست‌کم برای پژوهش درباره اخلاق، نیازی به این باور و پیش‌فرض ندارد که انسان دارای نفسی مجرد است. براساس این دیدگاه، اوصافی مانند خوب و بد، و صواب و خطا، در اصل، مربوط به افعال و اعمال است^۶ نه ملکات و حالت‌های نفس انسانی. در این بین شاید بتوان از برخی کلمات اندیشمندان اسلامی تعریفی را به دست آورد که به هر دو حیثیت نظر دارد و تقریباً هر دو را شامل است. صدرالمتلهین درباره حکمت عملی و اخلاق می‌نویسد:

«إن الحكمة العملية قد يراد بها نفس الخلق و قد يراد بها الأفعال الصادرة عن الخلق فالحكمة العملية التي جعلت قسيمة للحكمة العلمية النظرية هي العلم بالخلق مطلقاً و ما يصدر منه»^۷

هرچند در این تعریف هم از ملکات و هم از افعال برخاسته از آنها سخن به میان آمده ولی صراحت لازم را ندارد ولی تعریفی که یکی دیگر از دانشمندان اسلامی ارائه می‌دهد صریح و واضح است. وی

۱. Le sienne

۲. Foulquie

۳. Gex

۴. «علم اخلاق عبارت است از مجموع قوانین رفتار که انسان با عمل به آن می‌تواند به هدفش نایل آید». (شریفی، *الاخلاق النظرية*، ص ۱۰)

۵. مدرسی، *فلسفه اخلاق (حکمت عملی)*، ص ۹.

۶. نک: شیروانی، *اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن*، ص ۲۲.

۷. «گاهی از حکمت عملی، خود آن ملکه و صفت (حکمت در مقام عمل) اراده می‌شود (که حد وسط میان جریزه و غباوت است و قسیم عفت و شجاعت است) و گاهی علم به چنین صفاتی اراده می‌شود و گاه کردار و رفتاری که برآمده از چنین صفاتی است بنابراین آن حکمت عملی که قسیم و مقابل حکمت علمی نظری است عبارت است از علم به ملکات و صفات نفسانی و هر آنچه از آن صادر می‌شود». (صدرالدین شیرازی، *الحکمة المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، ج ۴، ص ۱۱۶؛ مدرسی، *فلسفه اخلاق*، ص ۱۸).

می‌نویسد:

علم اخلاق، علمی است که در آن، درباره صفات نهفته در نفس و نیز درباره افعال، اقوال و افکار صادره از این صفات و چگونگی پاکسازی نفس از رذیلتها و چگونگی تخلّی به فضایل و نیز درباره نشان دادن راههای سعادت جاودان و... بحث می‌شود.^۱

با این اوصاف شاید بهترین تعریف همین باشد؛ چرا که به نوعی میان تعاریف هردو دسته جمع نموده و هم خوبی و بدی ملکات و صفات درونی و هم خوبی و بدی کردار و رفتار را شامل است و همین تعریف مختار نگارنده است؛ چرا که ما در این تحقیق در پی آنیم که هم فضائل و رذائل اخلاقی و هم رفتارها و کردارهای خوب و بد را مورد ارزش‌گذاری و بررسی قرار دهیم و برای دستیابی به خوبی و پیشگیری از بدی‌ها راهکارهایی بیابیم.

۱. مظاهری، کاوشی نو در اخلاق اسلامی و شئون حکمت عملی، ج ۱، ص ۲۵.

۳. نوشتار سوم: شناسنامه سوره یونس(ع)

در این نوشتار، پس از بیان خطوط کلی اخلاق در قرآن، به شناسه سوره یونس(ع) و فضیلت تلاوت آن، نیز ویژگی خاص این سوره در ارائه آموزه‌های اخلاقی پرداخته می‌شود:

۱-۳. خطوط کلی اخلاق در قرآن

تحصیل اخلاق اسلامی از ضروریات دین مبین اسلام است، در رابطه با اهمیت و جایگاه اخلاق، سفارش‌های فراوانی در متون اسلامی وجود دارد، تا جایی که رسول اعظم هدف بعثت خود را تکمیل مکارم اخلاق معرفی می‌کند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ: ^۱ من مبعوث برسالت شدم تا خوبیهای پسندیده (فضائل) را اتمام کنم.»

در قرآن کریم نیز بر اهمیت مسأله تزکیه و تهذیب که یکی از رسالت‌های بزرگ انبیاء بوده، بسیار تأکید شده است: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ: ^۲ او کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می‌آموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.» در این آیه، مسأله تزکیه بر تعلیم مقدم شده که خود دلیل بر اهمیت خودسازی است.

اخلاق، انسان را در رسیدن به قله انسانیت و نهایت قرب الهی یاری می‌رساند، در واقع، اخلاق راهی است هموار برای رسیدن به نهایت سعادت و کمال انسانی و هرگز ممکن نیست انسانی که به یکی از صفات زشت و ناپسند گرفتار و آلوده است بتواند به اوج کمال و کامیابی هردو سرا دست یابد.

در سوره یونس(ع) نیز، آموزه‌های فراوانی وجود دارد؛ ولی به جهت این که پژوهش پیش روی، درباره آموزه‌های اخلاقی است، در راستای استفاده از حدیث اتمام مکارم اخلاق، آموزه‌های اخلاق بندگی و فردی و اجتماعی آن را استخراج و بررسی می‌کنیم.

۲-۳. ویژگی‌های سوره یونس(ع)

داستان‌های آموزنده پیامبران از جمله یونس(ع)، نوح(ع)، موسی(ع) و سرگذشت عبرت انگیز فرعون و بنی اسرائیل.

۱. طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۸؛ مجلسی، مرآة العقول، ج ۷، ص ۳۲.

۲. جمعه (۶۲): ۲.

موضوعات مطرح شده: سرگذشت پیامبرانی مانند نوح، هود، صالح، لوط، ابراهیم و موسی(ع)، مبارزه با فساد - اثبات حقانیت خدا - تبیین جهان خلقت و اسرار طبیعت.

۳-۳. فضیلت قرائت و خواص سوره یونس(ع)

یونس(ع) نام یکی از پیامبران است و نام دهمین سوره قرآن مجید است. در قرآن نام یونس(ع) چهار بار مذکور است و در سوره صافات و سوره قلم داستان وی مندرج می باشد. در سوره انبیاء هم به عنوان ذوالنون از او یاد شده و همین سوره قرآن به مناسبت آیه نود و هشتم آن به نام یونس(ع) نامگذاری شده است. و در خلال دهمین آیه به قصه یونس(ع) اشاره شده است. این سوره در مکه نازل شده و ۱۰۹ آیه دارد. رسول خدا(ص) فرمود: هر کس این سوره را قرائت کند، ده برابر تعداد کسانی که حضرت یونس(ع) را تصدیق یا تکذیب کردند، حسنه به او عطا می شود، نیز به تعداد کسانی که با فرعون غرق شدند.^۱ امام صادق(ع) فرمود: هر کس در هر دو ماه یا سه ماه، یک بار سوره یونس(ع) را تلاوت کند، خوف این نمی رود که از گروه جاهلان باشد و در روز قیامت در زمره مقربان الهی خواهد بود.^۲

۳-۴. آثار و برکات مادی تلاوت سوره یونس(ع)

۳-۴-۱. درمان درد پهلو، درد پا و ساق

برای درمان، قرائت آیه ۱۲ این سوره مفید است و همچنین اگر در ظرفی تازه و پاک نوشته شود و روغنی پاک را در آن ریخته و با آتش آرامی آن را بجوشانند و با آن روغن بر جای دردها بمالند بهبود می یابد.^۳

۳-۴-۲. برای شناسایی سارق

رسول گرامی| فرمود: هر کس سوره یونس(ع) را بنویسد و آن را در منزل خود قرار دهد و نام اعضای خانواده را ببرد، اگر در آنها عیبی باشد، آشکار می شود و اگر سوره یونس(ع) را در طشتی بنویسد و با آب پاکی آن را بشویند و شخص متهم به سرقت از آن بنوشد، نمی تواند آن را قورت بدهد و در گلویش گیر کرده و به سرقت اقرار می کند.^۴

۱. امین الاسلام طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۱۵۰.

۲. صدوق، ثواب الأعمال، ص ۱۰۶.

۳. کفعمی، المصباح، ص ۴۵۴.

۴. موسوی آملی، قرآن درمانی روحی و جسمی، ص ۱۱۱.